

MEVLÂNÂ'NIN ÖLÜM DÜŞÜNCESİNDE HÜRRİYET TEŞBİHİ

Dr. Muharrem ÇAKMAK*

Düşünce tarihi boyunca varlık, varoluş, hayat ve ölüm gibi felsefe ve düşüncenin üzerinde durduğu bazı kavram ve konular vardır ki, bunlar zaman zaman bazı düşünür ya da düşüncenin problem konusu olmuş; zaman zaman da bazı düşünür ya da düşüncelerin hareket noktası, felsefelerinin merkezi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Mevlânâ'nın felsefesinin temel taşlarından biri, belki de en temeli onun ölüm düşüncesidir diyebiliriz. Çünkü Mevlânâ'nın düşüncesinde hayat bizatihi gaye olmadığı gibi, ona göre ölüm de bir son değil, bir başlangıçtır.

Diğer taraftan ontolojik varoluşta ruhun bedenle birlikteliğini esaret olarak gören Mevlânâ, ölümü ise, bu esaretten kurtuluş, hür olma ve hakiki varoluş olarak görmektedir. Mevlânâ'ya göre dünya hayatı gaye hayat olmayıp ancak gayeye ulaştırıcıdır. Ona göre bu hayat bir sürgün hayatı, ruhun bedene hapsedildiği bir esaret yeridir.

Ruhun beden zindanına hapsedilişinden duyduğu rahatsızlığı ve hürriyet arzusunu beyitlerde dile getiren Mevlânâ, bu esaret ızdırabı ve hür olma arzusunu herkesin duymasını, hissetmesini dileyerek Mesnevî'ye “*dinle!*” diye başlar. Bu anlamda biyolojik olarak ruh ile beden birlikteliğinin sona ermesi demek olan ölüm, ruhun esaretinin sona ermesi ve hürriyete kavuşmasıdır. Dolayısıyla ölümü, beden zindanından, ızdırıp dünyasından bir kurtuluş olarak gören Mevlânâ'nın felsefesinde ölüm, korkulan ve arzu edilmeyen şey değil, vuslata erme, sevgiliye ve hürriyete kavuşma vasıtasıdır.

Öldüğüm gün tabutum giderken bende bu dünyanın derdi tasası var sanma

Cenazemin götürüldüğünü görünce “ayrılık ayrılık” deme

Ölüm günü benim için sevgiliye kavuşma ve buluşma günüdür.¹

Kelime ve Kavram Olarak Ölüm

Canlı olan varlıkta Allah'ın yarattığı bir keyfiyet olan ölüm, hayatın zıddıdır. “*Her nefis ölümü tadacaktır (3/185)*” âyetinde de ifade edildiği gibi ölüm, insan veya canlıların ölçülü ve belirli olan hayat sürelerinin sona ermesi, başka bir ifade ile ruhun cesetten ayrılmasıdır.² Ruh bedeni terk edince ölüm olayı meydana gelir ve ölümle birlikte beden ve bedendeki bütün organların fonksiyonları son bulur, hissî ve akli kuvvetler yok olur.³ Ölüm duygusu her canlı varlıkta mevcut olmakla birlikte nebati ve hayvani nefste içgüdüsel olarak mevcuttur. Ancak, şuur mevcut olmadığından böyle bir bilgi onlarda yokmuş gibi görünür. Buna karşılık ölüm düşüncesi, akıl ve şuur sahibi insanda her zaman mevcuttur ve insan düşüncesinden asla tecrit edilemez.⁴ Ancak ölüm,

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, haz: Şefik Can, İstanbul 2000, I/420; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Bediüzzaman Fîrûzanfer, Tahran 1360, I/915. (Çalışmamızda gazeller, Şefik Can tarafından hazırlanan *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)* ve Bediüzzaman Fîrûzanfer neşriyle cilt/ gazel numarası şeklinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir.)

² Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istılabâtı'l-Fünûn*, Beyrut 1996, c. 2, s. 1668; *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998; *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Heyet, Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1997; Sunar, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ank. Ün. İlah. Fak. Yay., Ank. 1974, s. 54.

³ İsfahânî, Râgıb, el-Müfredât, Beyrut 1986, s. 486-87; *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*.

⁴ Yakıt, İsmail, “*Mevlânâ ve Ölüm Felsefesi*”, 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1988, s. 73,75.

doğrudan tecrübesi yapılamayan, başkasının ölümü karşısında dışardan müşahede edilip farkına varılan bir bilgi konusudur.¹

Mahiyeti bilinmemekle birlikte ölüm, inkârı düşünülemeden, her insanın kabul etmek zorunda olduğu gerçeklerdendir. Ölümün hakikat ve mahiyetinin anlaşılması, ruhun mahiyetinin idrak edilmesine bağlıdır. Oysa Kur'an'ın ifadesine göre insanın ruh hakkındaki bilgisi sınırlıdır ve ruh hakkında tam bir bilgiye sahip olması mümkün değildir. (*İsrâ* 17/85). İnsanın bilebildiği, ancak müşahede neticesinde kalp atışlarının durması ve vücut enerjisinin tükenmesiyle kişinin öldüğüne hükmetmektir.² Bununla birlikte, İslam inancına göre biyolojik ölümle dünya hayatı son bulur ancak, mahiyet ve fonksiyon değişikliğiyle yeni bir hayat başlar. Biyolojik ölümle beden organları fonksiyonlarını yitirmiş olduğu için beden gözü, yani "basar" artık görmez. Ancak ölü her şeyi görür, fakat, "basar" gözüyle değil, "basiret" gözüyle, ruhani gözle görür. Çünkü onun gözünden bütün perdeler kaldırılmıştır ve onun için artık gizli bir şey kalmaz. Bu anlamda Kur'an'da şöyle buyrulur: "(Ona) artık üzerinden perdeyi kaldırdık. Bugün gözün keskindir, (denir)." (Kâf 50/22). Yine Kur'an'da: "Dünyada kör olan âhirette de kördür. Yolunu daha da şaşırmıştır", denilir. (*İsrâ* 17/72). Perdelerin kalkması, et gözü, yani "basar" ile görme, hakkındadır. Körlük ise kalb gözü olan "basiret" ile görme, yani idrâk hakkındadır.³ "Hiç şüphe yoktur ki, kör olan gözler değil, sinelerdeki kalplerdir" (Hac 22/46) âyeti de, buna işaret etmektedir.

Teceddüd-i emsal veya halk-ı cedid noktayı nazarından bakarsak ölüm, hayatla birlikte sürekli. Kâinatta her an Allah'ın *Hay* ve *Mümmât* isimleri tecelli etmekte;⁴ evren her an değişmede ve yenilenmede, her an yeniden yaratılmaktadır. Kâinatta değişmenin gayesi bir devridaimdir.⁵ "O, her an bir şe'ndedir." (*Rahmân* 55/29), âyetinde ifade edildiği gibi Allah'ın yaratması sürekli olup Hakk'ın esmâ ve sıfât tecellisi kesintisiz devam etmektedir.

Bütün âlem, tecellinin vukuu anında mevcut, aslına rücu ile gayr-i mevcuttur. Onun için bu âleme "kevn ü fesad" âlemi denir. Tecellide tekerrür değil "teceddüd-i emsâl" söz konusudur. Bütün âlem göz açıp kapayıncaya kadar ölür ve dirilir.⁶ Bu anlamda Mevlânâ şöyle der:

*Her nefeste dünya yenilenir. Fakat biz, dünyayı öylece durur gördüğümüzden, bu yenilenmeden haberdar değiliz.
Ömür su gibi yeniden yeniye akıp gider. Fakat cesette bir daimîlik gösterir.*⁷

Tasavvuf kavramı olarak ölüm, İlahî Ruh'tan bir nefha olan ve nefis-i natika denilen ruh-u latifinin mukaddes mertebeye yönelmesiyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmesidir. Mutasavvıfların çoğunluğunun görüşü budur ve hayat, bu ölümdedir. Her kim nefsinin gereği olan arzu ve istekleri yok ederse, ebedi hayatla diri olur. Nefsi maddi hazlara ve bedenî zevklere yönelten heva ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. Nefsin gıdası kesildiğinde hareketleri zayıflar, arzuları kesilir. Nefsin arzuları kesildiğinde heva ateşi söner ve ölür.⁸ Mutasavvıflara göre asıl ölüm ise, tecelli ve keşf sırlarının hicablanmasıdır.⁹

Diğer taraftan tasavvufta dünya hayatının son bulması anlamında bir mevt-i ıztırârî'den, bir de, hayatta iken ölmek anlamında iradi ölümden, yani mevt-i ihtiyari'den bahsedilir ki, bu ölmeden önce

¹ Hökekleli, Hayatı, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", U. Üni. İlah. Fak. Derg., C. 3, S. 3, 1991 Bursa, s. 151-152.

² İsfahânî, a.g.e. s. 486-87; İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi.

³ Sunar, a.g.e., s. 210-211.

⁴ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul 1997, s.86.

⁵ Topçu, Nurettin, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 116.

⁶ Demirci, Mehmet, "Ölümden Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, Ankara 2000, S. 4, s. 11.

⁷ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/1144-1145.

⁸ Kâşânî, Abdürezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2004, s. 545; Suad el-Hakîm, *İbnü'l- Arabî Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 462; Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, haz.: Mehmet Demirci, İstanbul 2007, s. 44; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1977, s. 363-364.

⁹ Tehânevî, a.g.e., s. 1669.

ölmek, yani nefsin öldürülmesidir. Nefs kelimesi genel olarak vücudun genelliğine, yani madde ve manasıyla bütününe söylenir ve gerçekte nefis yok edilemez. Nefsi öldürmeden maksat, hakiki hayatı bulmadır ki, o da ruhun saflığını yakalamasıdır. O halde insanın nefsini öldürmesi izafi anlamdadır. Ölmeden önce ölmek ise, nefsin hevâsından, cismani lezzetlerden ölmektir. Kalbin cehaletten ölüp ilimle dirilmesidir.¹ Bu anlamda meşhur tasavvuf tariflerinden biri şöyledir: “tasavvuf, Hakk’ın seni senlikten öldürmesi, kendisiyle diriltmesidir.” Buradaki ölüm kibir, gurur, enaniyet ve hasedin öldürülmesi, nefsin hakimiyet altına alınması, sanki ölmüşçesine etkisiz hale getirilmesidir.² Dünya hayatında esaretten kurtulmak için “ölmeden evvel ölmeyi” defalarca dile getiren Mevlânâ bu anlamda şöyle der:

*Rüyazette tenin ölümü diriliktir. Tenin yok olması cana ölümsüzlük verir.*³

Yine mutasavvıflar tasavvuf mertebelerindeki ilerlemeye paralel olarak beyaz ölüm, yeşil ölüm, siyah ölüm ve kırmızı ölüm olmak üzere dört çeşit ölümden bahsetmişlerdir.⁴ Nefs mücadelesiyle başlayan, açlık ve sabır gibi yardımcı unsurlarla desteklenen bu ölüm mertebeleriyle varılmak istenen hedef “ölmeden evvel ölmek” yani, iradi ölümü gerçekleştirmektir. Bundan maksat ise, Mevlânâ’nın “**dinle!**” hitabıyla, insanın duymasını istediği ayrılık acısı ve hür olma arzusunu uyandırmak ve ruhu özgürlük âlemine yönlendirmektir.

Ontolojik Varoluşa Ruhun Ayrılık ve Esareti

Tasavvuf düşüncesinde ontolojik varoluşa varlık bulan insan, ruh ve bedenden mürekkep bir varlıktır. Bu varoluş, ilahî ve ulvî olan ruhun, maddesi itibariyle daha değersiz olan bedenle birleşmesi ve hatta beden lehine birleşmesidir. Varlık âleminde insanın varlık bulmasını izah ederken, insanın aslî vatanından uzak kalışıyla çektiği ayrılık acısını ve tekrar kavuşma özlemini kamışlıktan koparılmış ney metaforuyla dile getiren Mevlânâ, ruhun bedenle birlikteliğini esaret, ölümle ruhun bağlarından kurtuluşunu ise, hürriyet olarak görmektedir.

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

*Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadından erkek, kadın herkes inledi.*⁵

*Ey oğul! Bağ çözü, âzâd ol. Ne zamana kadar altın ve gümüşün esiri olacaksın?*⁶

Mevlânâ’nın tasavvufunda varlığın, yaratılışın ve hayatın manası aşktır. Aşk ise Allah’ın vasıflarındandır, yaratılışın sebebidir.⁷ “Kenzi mahfi” hadisi⁸ diye bilinen kutsî hadiste de ifade edildiği gibi varlık âlemi ve varoluşun temelinde ilahi sevgi yatmaktadır.

Bu âlem, hikmet hazineleri gizli kalmamış, meydana çıksın diye yaratılmıştır.

*Ben bir hazineydim dedi Allah, hem de gizli... bunu duy da cevberini kaybetme, meydana çıkar!*⁹

Yine Mevlânâ’ya göre aşk, uçsuz bucaksız bir deniz, alabildiğine uzanan bir gök sonsuzluğudur. Aşk olmazsa hiçbir şey olmaz; bitkiler, ağaçlar bile yeşermezdi:¹⁰

¹ Sunar, *a.g.e.*, Ekler s. 304; Eraydın, *a.g.e.*, s.86; Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukara*, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 340.

² Demirci, *a.g.m.*, s. 10.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, III/3365.

⁴ Bkz., Tehânevî, s. 1669; Kâşânî, s. 545-546; Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 19980, s. 43-44; Uludağ, *a.g.e.*, s. 364-365; Ankaravî, İsmail Rusûhî, *a.g.e.*, s. 44.

⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB. Yay., Ank. 1991, I/1-2.

⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/19.

⁷ Okuyucu, Cihan, “*Mevlânâ ve Ölüm Düşüncesi*”, Semazen.net, s. 2-3.

⁸ Bu kutsî hadis hakkında İbn Arabî’nin; “*Keşfen sahib, fakat naklen sabit değildir*”, dediği nakledilir. İsmail Hakkı Bursevî’nin görüşü de bu yöndedir ki, mutasavvıfların genel kabulü de aynı doğrultudadır. Bkz: Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenzi Mahfi*, haz.: Abdülkadir Akççek, İstanbul 2000, s. 17-18.

⁹ Mesnevî, 4/3028-29.

¹⁰ Kocatürk, Saadettin, *Mevlânâ’da varlık, insan, aşk ve ölüm teması*, K.B. Yay., Ankara 2001, s. 112.

*Şu gökler aşık olmasaydı, göğsü böyle saf, temiz, masmavi olur muydu?
Eğer güneş de aşık olmasaydı, yüzünde bir nur, bir ışıık bulunmazdı!
Yerler, dağlar aşık olmasalardı, gönüllerinden bir ot bile bitiremezlerdi!¹*

Tüm varlık âlemi, Allah'ın bu zâtî sevgisinin gereği olarak var olmuştur. Kutsi hadiste ifade edildiği üzere, Allah'ın kemal sıfatlarının bilinmesinden hoşlanması, varlık âleminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mutasavvıfların “hazerât-ı hamse” veya tenezzülât-ı seb'a” adı altında ifade ve izah ettikleri² bu anlayışa göre, varlığın varlık buluşu, beş ya da yedi mertebe olarak ifade edilen varlığa inişle, varoluşun nihai gayesi olan “mertebe-i câmia”, yani “insan” mertebesinde tamamlanmaktadır. Yaradılışın temelinde var olan bu aşk, ilahî tekvin ile varlığa da geçmiştir ve Mevlânâ'ya göre, varlık mertebesine inen her şey yaratıcısına âşıktır.³

Kur'an'da; “Göklerde ve yerde olan ne varsa hepsi Allah'ı tesbih ederler.” buyurulmaktadır. Tesbih etmekteki anlam, yalnız Cenab-ı Hakk'ın büyüklüğünü ve kudretini tekrar tekrar söylemekten ibaret değildir. Burada anlatılmak istenen şey, her zerrenin O'na gönül verdiği, her şeyin O'na aşık olduğudur.⁴ Mevlânâ bunu şöyle dile getirir:

Allah'a yemin ederim ki, yalnız insanlar değil, şu kainatta bulunan her şey, her zerre bile ilahî aşkla mest olmuş, kendinden geçmiştir.⁵

Bu ontolojik varoluşta insanın varlık bulmasına gelince, İslam inancına göre beden ve ruhtan meydana gelen insan, bedeni itibariyle toprak iken Hakk'ın ona ruh üflemesiyle hayat bulmuştur. Cesedinin maddesi arzın yüzünün her tarafından alındığı için bütün suretleri kendinde toplamıştır.⁶ İnsan gerek nuranî, gerekse maddî bütün mertebeleri kendinde topladığı için ona “mertebe-i câmia” denilmiştir.⁷ Mutasavvıflara göre insanın varlık âleminde böyle önemli bir konuma sahip oluşunun sebebi ise, “rûh-i insani” veya “nefs-i natika” adı verilen ilahî bir cevhere sahip olmasıdır.⁸ Dolayısıyla ruhla beden birlikteliği olan bu ontolojik varoluşta ruhun konumu, asli vatandan ayrılış ve beden zindanında esir oluşudur. Mevlânâ, bu esaretin başlangıcı olarak da ilk ayrılış olan “elest bezmi”ni görür:

Rub, ezelden, "Elest" gününde senin yüzünün güzelliğini görmüş, mest olmuştu. Ezelden gelip bu balık bedende sürgün hayatı yaşarken, senden ayrı düştüğü için perişan oldu.⁹

Dertliyim, hastayım. Biliyorsun da bana Fatiba okuyorsun. Fakat ey dost görmüyor musun? Ben zaten Fatiba'dan hastayım, yani rubların ilke yaratılışından, ezelden aşığım da oradan ayrı düştüğüm için hastayım.¹⁰

Yokluktan varlık âlemine gelenlerin neden var olduklarını ve niçin yaratıldıklarını bilmediklerini ve nereden geldiklerini unuttuklarını¹¹ söyleyen Mevlânâ'ya göre, insan, bu hakikatin farkında değildir ve geldiği yeri, aslını ve asıl vatanını hatırlamamakta, dünya hayatında esir olduğunu ve hür olmanın zevkini bilmemektedir:

Sandık içinde olduğunu gönül gözü açık olan binde bir kişi bilebilir.

¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III/1333; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, II/1309.

² Türer, Osman, “*Tasavvufî Düşüncede İnsan*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Ankara 2001, s. 10.

³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III/1333; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, II/1309.

⁴ Can, *a.g.e.*, s.183.

⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I/335; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, I/869.

⁶ Fırat, Erdoğan, “*Kitabu'n-Netice ve İnsan*”, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, II Ankara, 1975, s. 211.

⁷ Çelik, İsa, “*Tasavvufî Gelenekte Hazarât-ı Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2003, S. 10, s. 170.

⁸ Türer, “*a.g.m.*”, s.11.

⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III/1104; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, II/878.

¹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, II/694; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, II/690.

¹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I/348; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, I/810.

Hürlük zevkini görmemiştir. Onun meydanı, suretler sandığıdır.

Aklı, daima suretlerde mahpustur, kafesten kafese geçer durur.¹

Aklını başına al da nereden geldiğini düşün, aslının aslına gel!, diyen Mevlânâ, maddi varlığı itibariyle insanın bedeniyle dünyaya bağlı olduğunu, fakat mana bakımından gökyüzünde yaşayanlardan olduğunu söyler. Dolayısıyla kendinden, kendi maddi varlığından, bedene ait nefsi arzularından kurtulmadığı sürece, kendisini ve kendi gerçek varlığını bulamayacağını ifade eder² ve insana şöyle seslenir:

Bu dünya zındandır, biz de zındandaki mahpuslarız. Zindanı del, kendini kurtar!³

Ruh-Beden Birlikteliğinde Özgürlük Arayışı

Mevlânâ, her şeyin kendi esas kaynağını bulmaya çabaladığına inanır.⁴ Ezel âleminden geldiği halde insanın, kendini gereği gibi bilemediğinden, çok değerli atlas bir kumaş iken kendini bir hırkaya yamadığından, fâni lezzetler ve bedeni zevkler uğrunda ömrünü harcamasından şikâyet eden Mevlânâ, herkesi arayışa davet etmektedir.⁵ Bu itibarla Mevlânâ, insanı, yine yücelere yönlendirmekte ve hakikatini arayıp bulmaya çağırılmaktadır.

Ruhlar âleminden bu fani âleme sürgün edilen insana, kendisinin ne olduğunu, nereden geldiğini sorması ve anlamaya çalışması gerektiğini hatırlatan Mevlânâ, aynı zamanda insanın asıl vatanına dönmek için gayret sarfetmesi gerektiğini söyler:⁶

Sen mana balından yediğin halde, ne diye şu fanî dünya mumunun etrafında pervane gibi döner, durursun? Ne diye kanatlarını yakarsın? Bilmiyor- musun; sen kendin nurdansın, hak nurundansın, sen nardan, şeytanın yaratıldığı ateşten değilsin.⁷

Diğer taraftan dünya hayatı öncesinde insan ile Allah arasında bir ezeli antlaşma, bir zaman öncesi ahidleşme vardır. Kur'an buna "mîsak" ve "ahd" demekte ve insanı bu ahdi bozmamaya, hayatı onun gereklerine uygun yaşamaya çağırılmaktadır.⁸ Burada asıl olan insanın öz benliğini bulması ve kendi öz kaynağına, yani ruhun vatanına yönelmesidir. Ancak Allah, latif olan ruhun kesif olan bedenle birleşmesi sonucu bir ilgi kayması olacağını bildiği için insandan söz almıştır ki, buna "elest bezmi" diyoruz.

Kim, elest günü'nde o sütü emmişse Musa gibi sütü fark eder.⁹ diyen Mevlânâ'ya göre, "elest günü"nde Allah'a söz veren kişi, bugünde o sözü muhakkak hatırlar. Bu hatırlamanın neticesinde, asli yurdundan uzak olmaktan dolayı özlem ve hasret hissiyle birlikte öz vatanına kavuşma arzusu duyar:

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamaşlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkeke, kadın berkes inledi.¹⁰

Burada ney, insan-ı kâmil, yani olgun insandır. İşte insan da kamaşlıktan koparılıp ney yapılan kamaş gibidir. Ney nasıl ki, aslına ve asıl yurduna kavuşmak için özlem türküleri yakıyor ve aşk feryadını dile getiriyorsa, insan da aslına dönmek için yanıp tutuşmalı, aşkın ateşiyle yanmalıdır.¹¹

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI/4505-4011.

² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I/43; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fürûzanfer, I/122.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/982.

⁴ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 46.

⁵ Özköse, Kadir, "Mevlânâ Düşüncesinde Firkat ve Vuslat", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 14, Ankara 2003, s. 239-40.

⁶ Can, *a.g.e.*, s. 25.

⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III/1230; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fürûzanfer, II/1456.

⁸ Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997, s. 41.

⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, II/2970.

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, I/1-2.

¹¹ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 103.

Ancak bu sayede insan bağlarını çözebilir ve bu sayede ruhunu esaretten kurtarabilir. Aksi takdirde aşkı ve ilgisi dünyaya ve dünya ile olan bağına olduğu sürece, bu ayrılık ve esaret devam edecektir. Bu yüzden Mevlânâ, ayrılık acısını ve vuslat arzusunu dile getirdiği beyitlerin ardından, insana vuslata erme ve hürriyete kavuşmanın yolunu göstermektedir:

Ey oğul! Bağlı çöz, âzâd ol. Ne zamana kadar altın ve gümüşün esiri olacaksın?¹

Dünya hayatında insan için hırs ve tamah gibi birtakım görünmez bağlar vardır ki, bunlar insan hürriyetini kısıtlayan, esir ve kör eden bağlardır.² Bu yüzden Mevlâna, insanı maddi hayatın esiri kılan şeylere karşı uyarmaktadır. Çünkü maddî hayata bağlılık, insanı aşk ile ruhu yükseltmekten ve ebedi diri olmaktan alıkor. Bu itibarla manevi bağımsızlık için bedenî ve nefsi hazlar da dâhil her türlü bağdan kurtulmak³ hatta bedeni ve nefsi kurban etmek gerekir.

Bu anlamda Mesnevî’de, Bakara sûresi’ndeki bir kıssaya değinen Mevlânâ, ruhla beden birlikteliğinden meydana gelen dünya hayatını ölüm, ruhun bedenden ayrılışı demek olan ölümü ise, diriliş ve hayat bulma olarak ifade etmektedir:

Musa’nın öküzü de kurban edilmiş, ...ölüyü diriltmişti.

“Öküzün bazı yerleriyle ölüye vurun” emri geldiğinde, vurdular. ölü dirilip, yerinden kalktı.

Ey kerem sahibleri! Maksadınız eğer ruhlarn haşredilmesiyse, öküzü kurban etmek gerek!⁴

Mevlânâ’ya göre bu esaretten kurtuluş ve hürriyete kavuşmada metot ise, yine aşk yoludur. Demir ve altının toprağın esaretinden kuruluşu ve saflığına kavuşması için ateşte yandığı gibi, ruhu esaretten kurtarmak için aşk ile yanmak gerekir:

Demirin rengi, ateşin renginde mahvolmuştur. Sükût eder gibi görünmekle beraber ateş olduğundan da dem vurmaktadır.

Madendeki altın gibi kızarıncı; dilsiz dudaksız “Ben ateşim” der.

Ateşin rengiyle, ateşin tabiatıyla ululanmıştır da der ki: “Ben ateşim, ben ateş!

Sen şüpheye düşsen de, ben ateşim, istersen bir tecrübe et, elini dokundur!⁵

Mevlânâ, her vesile ile ruhun, beden zindanında esir olduğunu düşünmekte ve kurtuluş yolları tahayyül etmektedir. Bir ilkbahar günü bahçede dolaşırken, kış mevsiminde ölü gibi cansızlaşan kuru dalların canlandığını, tomurcuklandığını ve yapraklandığını görür. Dalların sert kabuklarını yarararak tomurcukların çıktıklarını ve zafer sancakları gibi neşe ve heyecanla yapraklarını açtıklarını müşahede eder. Bu yeşil yapraklar, hangi kuvvetle kuru sandığımız dalların sinesinden baş kaldırarak kabukları delmişler ve karanlık bir dünyadan gün ışığına çıkmışlardı ve hapisten kurtulmuşlardı? Mevlânâ yaprağa şöyle sorar:⁶

Ey yaprak; elbette bir kuvvet buldun da dalı yarıp çıktın, ne yaptın da zindandan kurtuldun? Söyle, söyle de biz de beden bapışhanesinden kurtulmak için senin yaptığını yapalım.⁷

Ölüm ve Hürriyet Teşbihi

Mevlânâ’ya göre ölüm, geçici bir hayattan sonsuz bir hayata dönüş,⁸ ölümsüzlüğe ve “asla”

¹ Mevlâna, Mesnevi, I/19.

² Sevgi, Ahmet, “Mevlânâ ve Hürriyet, X. Milli Mevlânâ Kongresi, 2002 Konya, s. 324.

³ Anbarcıoğlu, Meliha, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin Hayat ve Ölüm Hakkında Düşünceleri”, Ank. Ün. Doğu Dilleri ve Edeb. Araşt. Ens. Dergisi, Ankara 1997, C. II, s. 8.

⁴ Mevlânâ, Mesnevî, III/3898-3900.

⁵ Mevlânâ, Mesnevî, II/1348-51.

⁶ Can, a.g.e., s. 24.

⁷ Mevlânâ, Divân-ı Kebîr (Seçmeler), II/739; krş., Divân-ı Şems-i Tebrîzî, nşr: Fûrûzanfer, II/617.

⁸ Anbarcıoğlu, a.g.m., s.15.

rücûdur.¹ Bu anlamda Kur'an'da; “*irvi’i (dön, Rabbine)*”² denilmektedir. Ancak bu dönüşün kutlu bir dönüş olabilmesi için, “*O senden razı, sen O’ndan razı*”, bir dönüş şeklinde olması gerekir. Bu seviyede bir ölüm, ölüm değil, sonsuz ve yüce bir hayatın başlangıcıdır. Mevlânâ’ya göre bu, ikinci doğumdur ve böyle bir ölümden korkmamak gerekir:

*Ey ruh âleminde bu dünyaya doğup gelenler! Ölüm gelince ürkmeyin, korkmayın! Bu, ölüm değil, bu ikinci bir doğumdur; doğun, doğun!*³

Fenomen olarak ölüm aynı olmakla birlikte ölümü lütuf olarak görenler ile kahır olarak görenler açısından farklı algılandığına değinen Mevlânâ’ya göre, ölüm bir aynadır. Ayna ise, karşısındakinin rengi, şekli ne ise onu gösterir. Dolayısıyla ölüm, onu lütuf olarak görenler için ferahlık, kahır olarak görenler için ise, beladır ve herkese kendi rengindedir.⁴

Oğul, herkesin ölümü, kendi rengindedir. Düşmana düşmandır, dosta dost!

*Gördüğün, ölümün yüzü değil, kendi çirkin yüzün...*⁵

Can çekişip duruyorsun, ölmedikçe can çekişmen sona ermez; o halde öl de kurtul!, diyen Mevlânâ, ölümü ani bir hadise değil bir süreç olarak görür. İnsan farkında olmasa da doğumla birlikte ölme süreci de işlemeye başlar. Bu yüzden hayat, uzun bir can çekişmeden ibarettir ve ölüm kâinattaki her varlık için tabii bir kanundur.⁶ Dolayısıyla “*Rabb’inin zâtından başka her şey fâni olucudur*” (*Rahman*, 55/26-27), âyetinde de belirtildiği gibi, zorunlu olarak her varlık kendi ölümünü yaşayacaktır. Bu anlamda ölümün bir diğer ifadesi de, “fenâ”dır. “Her şey aslına rücû eder” prensibi gereğince, ölümle, insanın cesedi anasırdan yaratıldığı için galip unsuru olan su ve toprakta kalırken⁷, ölümsüz olan ruh, bağlarından kurtulmuş ve hür olarak, Mevlânâ’nın ifadesiyle can kuşu olup aslı vatanına döner:

*Beden kafesinde mahpus bir kuş gibiydin, çok kanat çırtın. Nihayet kafesi kırdın da havalandın, can âlemine uçup gittin.*⁸

Gerçek anlamda ölüm, mâsivâ, yani Allah’an başka şeylerin esiri olmaktır. Hakiki hürriyet ise, ancak kalbin Allah’tan başka bütün bağlarından kurtulmasıyla gerçekleşir. Nefsine esir olma zincirini kıramayan asla hür değildir ve manen ölüdür. O halde gerçek hayat, bu esaretten kurtularak ruhun istiklal kazanması ve ilahî nurlarla aydınlanmasıdır. Bir başka deyişle gerçek hayat, beşeriyetten ölmek ve Hak’la dirilmektir⁹ ki bu, ölmeden evvel ölmek, yani zorunlu ölümle fâni olmadan önce iradi ölümle fenâyâ ermdir.

İradi ölümle fenâ, tabii ölüm ile dünyanın ve bedeninin esaretinden kurtulmuş gibi, nefse hoş gelen şeylerden ilgiyi kesmektir. “*İrvi ?*” emrini alan kişi, nasıl bir anda her şeyi bırakır ve Rabb’ne yönelir ise, insanın o ilahî hitabı her an duyması ve iradi olarak Rabb’ine yönelmesidir.¹⁰ Dolayısıyla aşk eseri olan iradî ölüm, ölmeden evvel ölmektir. Aşk ile ölmek ise, ölümsüzleşmektir.¹¹

“*Kendimi ölüye benzetip suya bırakayım... ölümden önce ölmek, azaptan kurtulustur*”¹², diyen Mevlana, Hz. Peygamberin “*ölmeden önce ölmüştür*” hadisini tefsir ederken, iradi ölümün tabii ölümden daha makbul

¹ Yakıt, *a.g.m.*, s. 82.

² Fecr, 89/27-28.

³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, I / 455; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, I/660.

⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, III/3437-3439.

⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, III/3439;3442.

⁶ Okuyucu, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁷ Fırat, “*a.g.m.*”, s. 214.

⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, III / 1199; krş., *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr: Fûrûzanfer, II/1686.

⁹ Demirci, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁰ Kübra, Necmüddin, *a.g.e.*, s. 44-48.

¹¹ Anbarcıoğlu, *a.g.m.*, s.17.

¹² Mevlânâ, *Mesnevî*, IV/2271.

olduğunu ifade etmektedir.¹

Ey akallı fikirli er, sevgiliyi perdesiz görmek istiyorsan ölümü seç, o perdeyi yırt.

Fakat, ölümlü mezara gidersin hani o ölümü değil. Seni değiştiren nura götüren ölümü seç.²

Mevlânâ Mesnevi’de bir hikaye anlatır:

Bir tacirin kafeste beslediği güzel bir papağanı (dudu) vardı. Bir gün tacir, ticaret için Hindistan’a gitmek üzere yol hazırlığına başladı. Tacir, çok cömert ve kerem sahibi bir kişi olduğundan kölelerine, cariyelerine ve herkese, Hindistan dönüşü getirmek üzere, ne istediklerini sorar. Herkesin siparişini aldıktan sonra tacir, papağana: “sen ne istersin, sana ne getireyim?” diye sorduğunda, papağanın isteği şu olur: “*Dıydum ki, Hindistan’da çokça papağan varmış. Gördüğünde onlara de ki; “Sizin çok sevdiğiniz filanca papağan, Allah’ın takdiriyle benim mahpusumdur, size selâm söyledi.” Dedi ki, “bana reva mıdır, siz yeşilliklerde ve ağaçlarda zevk ü sefa ederken ben böyle esaret hayatı yaşayayım? Dostların vefası böyle mi olur?*

Tacir, Hindistan yakınlarına vardığında ormandan geçerken ağaçlardaki papağanları gördü ve kendi papağanının sözünü hatırladı. Atını durdurup onlara seslenerek papağanın selamını ve kendisine emanet ettiği sözleri söyledi. O bunları söyler söylemez, papağanlardan birisi titremeye başladı, bir hayli titredi ve düşüp öldü, can verdi. Tacir, bu haberi verdiğinden dolayı pişman oldu, şaşırılmış ve üzülmüştü: “*Bir cana kıydım, bu dudu, olsa olsa o kuşun akrabası olsa gerek, galiba bunların cisimleri iki, canları bir. Bu işi niye yaptım, o haberi niye verdim?*”, diye hayıflandı.

Hindistan’daki ticaretini tamamlayan tacir yolculuktan dönünce tek tek eş, dost, köle herkese hediyesini verdi. Kafesteki papağanı, kendi hediyesinin nerde olduğunu sorduğunda; Tacir üzüntüyle olan biteni anlattı ve dedi ki; “*Şikâyetlerini sana benzeyen dudulara söyledim. İçlerinden biri senin dardını anlayınca ödü patladı, titreyip öldü.*”, dedi.

Dudu, Hindistan’daki dudunun yaptığını duyunca titremeye başladı ve düşüp öldü. Neye uğradığını şaşırarak tacir, “*Ey güzel ve hoş nağmeli dudu! Sana ne oldu, niçin bu hale geldin?*”, diye ah vah etmeye başladı. Tacir üzgün bir şekilde kafesi açıp ölü kuşu kafesten çıkardığında kuş aniden dirildi ve uçup bir yüksek ağacın dalına kondu. Bütün bu olup bitenler karşısında iyice şaşkınlığa dönen tacir, işin sırrını daldaki kuşuna sordu. Dudu dedi ki: “*Hindistan’daki kuş, hareketiyle bana nasihat etti. Seni böyle kafese mahkûm eden diri oluşun ve güzel ölüşündür. Güzelliği, söz söylemeyi ve neşeyi bırak; Çünkü söz söylemen seni hapse tıktı*” dedi. Bana bu nasibati vermek için kendisini ölü gösterdi.”

Tacir dedi ki: “Allah selâmet versin git. Sen bana yeni bir yol gösterdin”.

Bu bana nasibatti. Onun yolunu tutayım, o yol aydın bir yol.³

Sonuç

Sonuç olarak, gerek dünya hayatının son bulması anlamında zaruri ölüm olsun, gerekse “ölmeden evvel ölmek” anlamında iradi ölüm olsun Mevlânâ’nın düşüncesinde ölüm, esaret hayatından kurtuluşur. Ruh, asıl vatanından, ruhlar âleminde ayrı kalmaktan muzdariptir. Ölüm ise, bu ızdırap dünyasından kurtuluş ve asıl vatana dönüşür.⁴ Dolayısıyla Mevlânâ’ya göre ölüm, ruhun bedeninden kurtuluşu ve hürriyete kavuşmasıdır.⁵ Bu itibarla “ölmeden evvel ölmüştü” tavsiyesi adetâ bir emr-i zaruridir. Gerçek hayat ise, bunu gerçekleştirdikten sonra ulaşılacak olan hayattır. Çünkü ölmeden evvel ölmenin neticesi, esaret ve bağlarından kurtuluş ve hür olarak Hakk’la dirilmektir.⁶

¹ Karaismailoğlu, Adnan, “Mesnevi’de Hicab Kavramı”, 7. Milli Mevl. Kong., Konya 1983, s. 95.

² Mevlânâ, *Mesnevi*, IV/738-39.

³ Mevlânâ, *Mesnevi*, I/1547-1845.

⁴ Can, *a.g.e.*, s. 22.

⁵ Ürkmez, Melâhat, *Mevlânâ’da Aşk Sırrı ve Nibâi Bütünleşme*, NKM Yay., İstanbul 2005, 153.

⁶ Demirci, *a.g.m.*, s. 10.

*Ölüm tatlı geliyor bana; bu yurttan göçüşüm, Kuşun kafesi bırakıp uçuşması sanki
Bahçeye konan kafesteki kuş, gülleri, ağaçları görür.
Dışarıda, kafesin çevresinde ötüşen kuşlar, hürriyete ait güzel güzel hikâyeler söylerler.
Kafesteki kuş, onları duyar, o yeşilliği görürde ne iştahı kalır, ne sabrı, ne kararı!
Başını kafesin her deliğinden çıkarır durur. Ayağındaki bağdan kurtulmak ister.
gönlü de dışarıdadır, camı da... kafesi açersen bak ne yapar? ¹*

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, III/3950-55.

Kaynaklar

- Anbarcıoğlu, Meliha, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Hayat ve Ölüm Hakkında Düşünceleri”, Ank. Ün. Doğu Dil. ve Edeb. Araşt. Ens. Derg., C. II, Ank. 1997.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukaru*, İnsan Yay., İst. 2002.
- _____, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*, haz: Mehmet Demirci, İst. 2007.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mabûz*, haz.: Abdülkadir Akçiçek, İst. 2000.
- Can, Şefik, *Mevlânâ ve Eflatun*, Okul Yay., İst. 2004.
- Çelik, İsa, “Tasavvufî Gelenekte Hazâret-i Hams veya Tenezzülât-ı Seb'a Anlayışı”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 10, Ank. 2003.
- Demirci, Mehmet, “Ölümdeki Hayat (Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm)”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 4, Ank. 2000.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, İst. 1997.
- Fırat, Erdoğan, “Kitabu'n-Netice ve İnsan”, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi II, Ank. 1975.
- Hökekleli, Hayati, “Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi”, U. Üni. İlah. Fak. Derg., C. 3, S. 3, 1991 Bursa.
- İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât*, Beyrut 1986.
- İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Heyet, Marmara Üni. İlahiyat Vakfı Yay., İst. 1997.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mesnevi'de Hicab Kavramı”, 7. Milli Mevl. Kong., Konya 1983.
- Kâşânî, Abdürezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2004.
- Kocatürk, Saadetin, *Mevlânâ'da varlık, insan, aşk ve ölüm teması*, K.B. Yay., Ank. 2001.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst. 1991.
- Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, haz.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İst. 19980.
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr (Seçmeler)*, haz: Şefik Can, İst. 2000.
- _____, *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*, nşr. Bedüzzaman Fürûzanfer, Tahran 1360.
- _____, *Mesnevi*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, MEB. Yay., Ank. 1991.
- Okuyucu, Cihan, “Mevlânâ ve Ölüm Düşüncesi”, Semazen.net
- Özköse, Kadir, “Mevlânâ Düşüncesinde Fırkat ve Vuslat”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 14, Ank.2003.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yay., İst. 1997.
- Sevgi, Ahmet, “Mevlânâ ve Hürriyet”, X. Milli Mevlânâ Kongresi, 2002 Konya.
- Suad el-Hakîm, *İbnü'l- Arabî Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, Kabalıcı Yay., İst. 2005.
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, Ank. Ün. İlah. Fak. Yay., Ank. 1974.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istılahât-i'l-Fünûn*, Beyrut 1996.
- Topçu, Nurettin, *Mevlâna ve Tasavvuf*, Dergah Yay., İst. 1998.
- Türer, Osman, “Tasavvufî Düşüncede İnsan”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 5, Ank. 2001.
- Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ank. 1998.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst. 1977.
- Ürkmmez, Melâhat, *Mevlânâ'da Aşk Sırrı ve Nihâi Bütünleşme*, NKM Yay., İst. 2005.
- Yakıt, İsmail, “Mevlânâ ve Ölüm Felsefesi”, 3. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya 1988.